

Középkori és modern zsidó irodalom

BBN-HEB11-313, BBV-101.82, BMVD-101.121

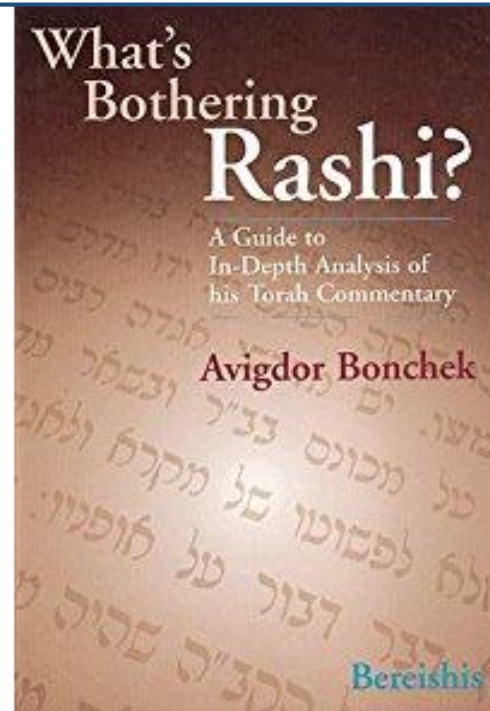
Panelóra, koordinálja: *Biró Tamás*

2019. október 16.:

Kommentárirodalom, zsidó Biblia-magyarázat

Rasi [Rabbi Slomo Jichaki, 1040-1105, É-Franciaország]

Rashi and his wife were getting ready to go out. Rashi's wife comes into the room, and Rashi sees her and says, "I think you might want to try the blue dress – it might look a bit nicer." His wife answers, "Do you have ..."

Források: <http://rechovot.blogspot.hu/2008/05/rashis-daughters-yocheved-myths-and.html>
https://images-na.ssl-images-amazon.com/images/I/5160ZST142L.AC_UL300_SR300,300.jpg
<https://en.wikipedia.org/wiki/Rashi#/media/File:Rashi.JPG> <https://hu.wikipedia.org/wiki/Troyes>

Joseph Stein (szövegkönyv):

Hegedűs a háztetőn (I. rész, 6. jelenet)

Forrás: http://www.szin-jatekos.hu/index.php?option=com_mtree&task=att_download&link_id=61&cf_id=24

Percsik: No, gyerekek, most elmondom nektek a Bibliából Lábán és Jákob történetét, és aztán beszélgetünk, jó? Rendben. Nos, Lábánnak két lánya volt: Lea és a gyönyörűséges Ráchel. És Jákob Ráchelt szerette, a fiatalabbat, a szépet, és megkérte Lábántól az ő kezét. Lábán bele is egyezett, azzal a feltétellel, hogy Jákob ezért hét évig dolgozik neki.

Sprince: Lábán rossz ember volt?

Percsik: Kizsákmányoló volt. No, miután Jákob a hét évet ledolgozta, mit gondoltok, mi történt? Lábán becsapta őt, és a csúnya lányát, Leát adta neki. Így hát Jákob, hogy megkapja Ráchelt, újabb hét évig volt kénytelen dolgozni. Látjátok gyerekek, a Biblia is tisztán, érthetően azt tanítja nekünk, hogy sose bízzunk a kizsákmányolóban. Értitek? (...)

Hodel: Ez nagyon érdekes lecke volt.

Percsik: Gondolod?

Hodel: Habár nem tudom, hogy a rabbi mit szólna ehhez. Ahogyan te a Bibliát magyarázod...

Az értelmezés szabadsága

... amíg nem befolyásolja a gyakorlati halakhát

- „Hetven arca van a Tórának”
(*Numeri Rabba* 13,15; Abraham ibn Ezra bevezetése a Tóra-kommentárjához)
- „Azt mondta Rabbi Abba, hogy azt mondta Smuel: Három éven keresztül vitatkoztak Bét Hillél [Hillél iskolája] és Bét Sammáj [Sammáj iskolája]. Ez azt mondja, hogy a halákha a mi véleményünk szerint van, és az is azt mondja, hogy a halákha a mi véleményünk szerint van. [Ekkor] kijött a *Bat Kol* [isteni hang], és azt mondta: 'Ez is és az is az élő Isten szava, azonban a halákha Bét Hillél szerint van'. Ha ez is és az is az élő Isten szava, mivel érdekelte ki Bét Hillél azt, hogy az halákha az ő véleményük szerint legyen? Mert szerények voltak, és a saját véleményük mellett Bét Sammáj véleményét is tanulták. Sőt [Bét Sammáj] véleményét a sajátjuk elé vették.”
(*Bab. Talmud*, Eruvin 13b)

Komoróczy Géza: *A kommentár mint szellemi magatartás és jelentősége a zsidó hagyományban*

„A zsidó kommentár (...) [m]integy sugallja, hogy egy adott kérdésben többféle megítélés lehetséges, hogy az Írás nem törvény vagy parancs, hanem mérték, amelyet alkalmazhatsz, hogy az új meg új, más és más élethelyzetekben, de akár a doktrínákban is, magad dönts. Sugallja, hogy sokféle vélemény van, de döntenek neked magadnak kell, nem úgy bújhatsz el mások szava mögé, tiéd a felelősség. (...)

A zsidó kultúrában a kommentár nem egyéb, mint a mindig új élethelyzetek és mindig új gondolatok magyarázata a Biblia által kijelölt keretekben. Az új visszavezetése a hagyományra. Illetve (...) kifejtése a hagyományból. A Biblia, ti. a Biblia szövege – szavai és történetei – viszonyítási alap, mely a kiindulás lehet bármi újhoz.” (1988)

A szent szövegek kommentálása

„Kohn egy becsületes ember.
Bocsánatot kérek.”

A **szóbeli tan** dogmája mint
a rabbinikus értelmezés legitimációja:
„a mi értelmezésünk az egyedüli helyes,
mert Istentől és Mózesből származik”.

- Autoritatív, pl. rabbinikus és egyházi értelmezési hagyományok, szunna.
- Síita iszlám, karaita zsidóság, reformáció: az értelmezési hagyomány elvetése.
Sola Scriptura = 'egyedül a Szentírás'. Luther: a Szentírás önmagát magyarázza.
(egyúttal az autoritatív értelmezést képviselő tekintély megkérdőjelezése → egyházszakadás)
„Szól”-e hozzánk a Biblia? Értelmezhető-e a szent szöveg *önmagában* ?
- Posztmodern (pl. *Stanley Fish*): az értelmezés szabad, de a lehetséges értelmezéseknek határt szab az értelmezési közösség (*interpretive community*).

A szent szövegek kommentálása

„A Tórának
hetven arca van”
(Abraham ibn Ezra; Zóhár; stb.)

„Kohn egy becsületes ember.
Bocsánatot kérek.”

A **szóbeli tan** dogmája mint
a rabbinikus értelmezés legitimációja:
„a mi értelmezésünk az egyedüli helyes,
mert Istentől és Mózesből származik”.

- Autoritatív, pl. rabbinikus és egyházi értelmezési hagyományok, szunna.

- Síta irodalom (pl. Maimonides) az értelmezési hagyományok legitimációja.

Maimonides: Misne Tora, Bevezetés (részlet)
milyen bibliaértelmezési technikával bizonyítja a szóbeli tan létét?

- Posztmodern (pl. Stanley Fish): az értelmezés szabad, de a lehetséges értelmezéseknek határt szab az értelmezési közösség (*interpretive community*).

Két fő állítás a mai órán:

1. A kommentár önálló mű.

*A kommentár-műfaj formáját tekintve függ a kommentálandó szövegtől,
de tartalmát tekintve önálló szellemi alkotás (interpretáció).*

2. Minden mű kommentár.

*Sőt, végső soron,
a [klasszikus] zsidó kultúrában
minden a Héber Biblia kommentárja!*

(Ha formailag önálló is, de tartalmilag függ a Bibliától.)

Kommentár mindenhez írható

Vö. Turán Tamás előadásaival

A zsidó történelem dióhéjban zanzásítva

Ismétlés

-1000 -500 0 500 1000 1500 2000

Izrael földje / Palesztina

Izrael

Bibliai kor:
Héber Biblia

Tannák **Amorák** **Gaonok** **Risonim** **Ahronim**

Első szentély kora

Babiloni fogság

Második szentély kora

I.sz. 500 körül: A **Babilóniai Talmud** lezárása

I.sz. 220 körül Jehuda ha-Naszi: **Misna**

1038. Babilóniai gaonátus vége

1492. Spanyolországi zsidók kiűzetése

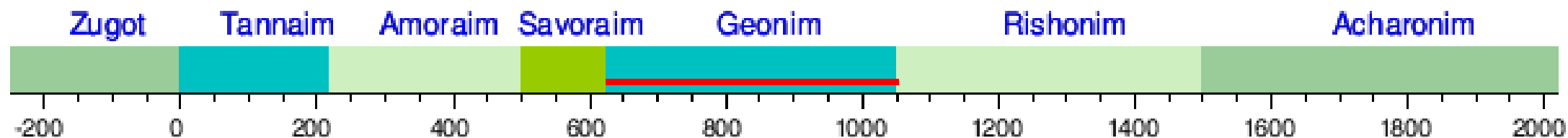
1948. Izrael Állam megalapítása

I.e. 587. Első szentély pusztulása

I.sz. 70. Második jeruzsálemi szentély pusztulása

Könyvnyomtatás megjelenése

A rabbinikus irodalom főbb korszakai

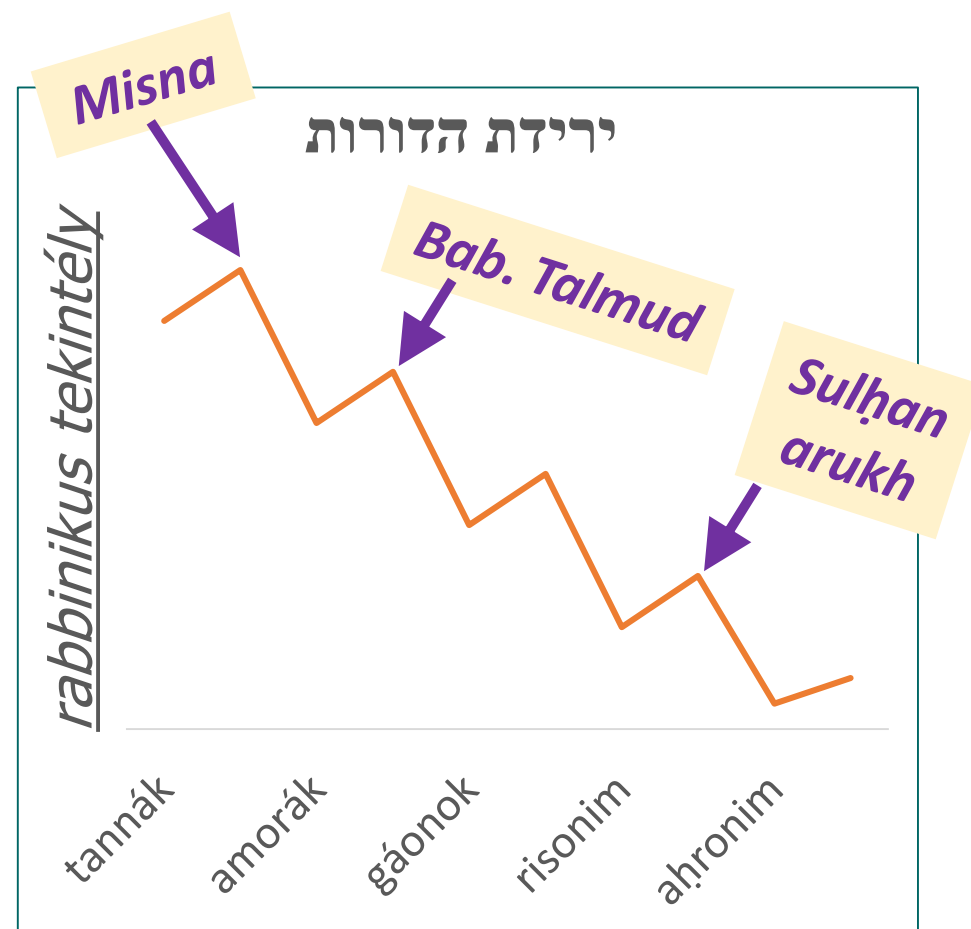
- ... – i.sz. 220 körül: tannák תנאים / tannaitikus korszak
- 220 k. – 500 körül: amórák אמוראים / amórai korszak
- 500 k. – 1038: gáonok גאונים / gáoni korszak
- 10. század – 15. század: risonim ראשונים
- 16. század – máig: aḥronim אחרונים

*évszámok:
hagyományos
kronológia
alapján*

Jeridat ha-dorot ירידת הדורות

'a generációk süllyedése, hanyatlása'

- Minél közelebb a kinyilatkozáshoz, annál nagyobb a rabbinikus tekintély.
- De egy korszakon belül nagyobb a tekintélye a későbbinek, aki ismeri és képes szintetizálni a korábbi véleményeket.

A rabbinikus irodalom kulcsművei

- i.sz. 200-220 körül: *Misna*
(220-250?): *Toszefta*
3. század: „halákhikus” midrásgyűjtemények
- 350 körül (?): *Jeruzsálemi (Palesztinai) Talmud*
500 körül (?): *Babilóniai Talmud*
4 – 10... század: „aggádikus” midrásgyűjtemények

tannaitikus
korszak

amórai
korszak

Misna + gemara = Talmud

misna: hagyomány a tannaitikus korból, amint azt *rabbi Jehuda ha-Naszi* i.sz. 200. körül megszerkesztette és a *Misna* c. műben elrendezte.

gemara: a misnához fűzött kommentárok, annak értelmezései, viták...; valamint mindenféle további anyag az amórai korból (kb. 220–400/500/600).

- Felmerülő kérdések:**
- (1) Mit jelent pontosan a misna szövege? Mire vonatkozik? Hogyan alkalmazandó új / más szituációkban?
 - (2) Ellentmondások különböző tannaitikus források közt?
 - (3) Mi a misnai vélemény tórai forrása?
 - (4) ...

kommentárok: középkori és kora újkori rabbik magyarázatai (pl. *Rasi*, 1040–1105, a belső margón), további diszkussziói (pl. *Toszaft*, a külső margón), forrásmegjelölései, szövegkritikai megjegyzései...

A kép forrása: http://news.bbcimg.co.uk/news/special/panels/13/nov/talmud/img/graphic_1383310626.jpg

Egy Talmud-lap (bBer. 2a) a standard (vilnai) kiadásból

A rabbinikus irodalom kulcsművei

- 11. század: Jichak b. Jakob Alfaszi / RIF
- 12. század 2. fele: Maimonides / RaMBaM: *Misne Tora*
- 13. század 2. fele: R. Aser ben Jehiel / Rabbenu Aser, ROS
- 14. század eleje: R. Jakob b. Aser: *Arbaa turim* (= Tur)
- 16. század közepe: R. Jozsef Karo: *Sulhan arukh*
R. Mose Iszerlesz: *Mappa*

Keressenek rá ezekre a nevekre a szakirodalomban, hogy egy kicsit ismerkedjenek velük...

Miért nem adok meg pontosabb évszámokat? 1. Nincs értelme bemagolni őket. 2. Bárhol utána tudnak nézni. 3. Sok esetben bizonytalanok vagyunk.

Lásd Turán
Tamás előadásait

A középkori rabbinikus irodalom műfajai

- Biblia-kommentár
- (Babilóniai) Talmud-kommentár
- Kódex-irodalom
 - Minhag-irodalom
- responsumok

A középkori rabbinikus irodalom műfajai

- Biblia-kommentár
- (Babilóniai) Talmud-kommentár
- Kódex-irodalom
 - Minhag-irodalom
- responsumok

+ filozófia

+ misztika

+ etika

+ ...

A középkori rabbinikus irodalom műfajai

- Biblia-kommentár
- (Babilóniai) Talmud-kommentár

- Kódex-irodalom
 - Minhag-irodalom

- responsumok

*hol a „rabbinikus”
irodalom határa?*

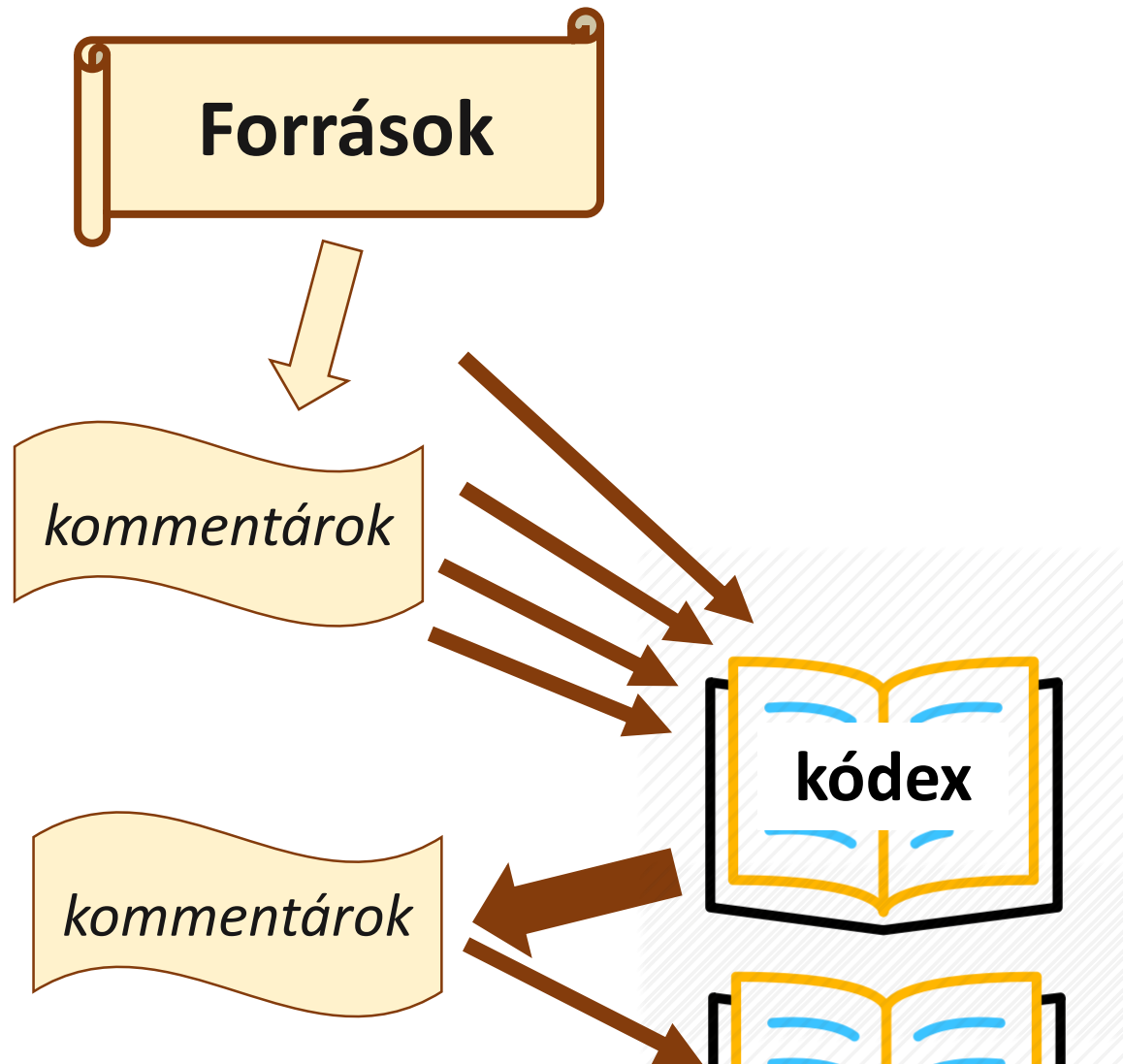
+ filozófia
+ misztika
+ etika
+ ...

+ tudomány
+ folklór
+ szépiro-
dalom
+ ...

Kommentárok, kódexek és responsumok

- Kommentárok *pl. Biblia-, Talmud-, Tur-, Sulhan arukh-kommentárok*
 - A kommentár csak formailag függ a kommentált szövegtől, de önálló szellemi alkotásként kezelendő. *Pl. ḥiddusim egy-egy Talmud-traktátushoz.*
- Halákhikus kódexek *pl. Misne Tora, Tur, Sulhan arukh... (és továbbiak)*
 - A halákha szisztematikus kifejtése.
- Responsum *egyes rabbik responsumgyűjteményei*
 - Eseti kérdésekre adott válaszok, részletes indoklással.

A kommentár és a kódex „dialektikája”

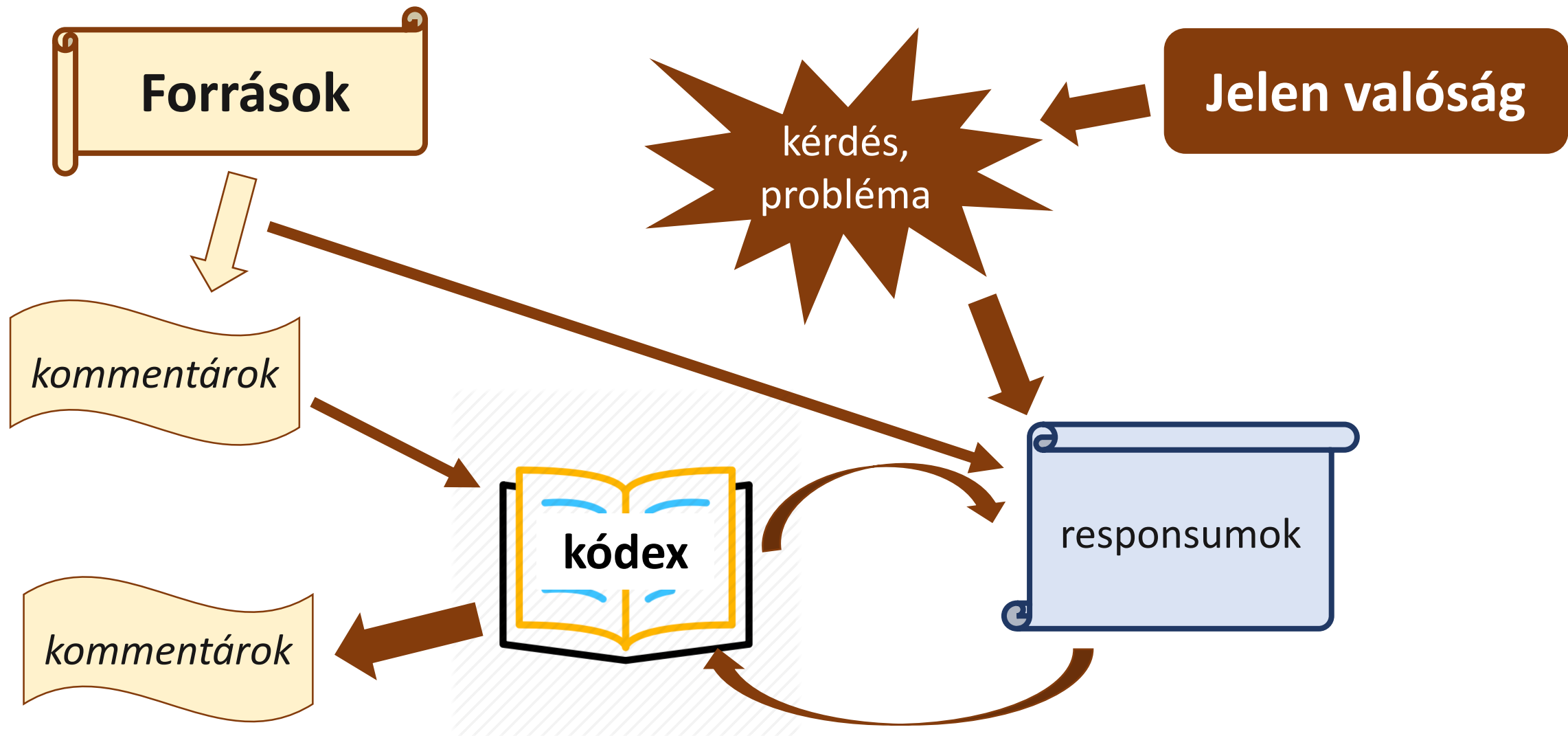
A kódex kodifikálja a normatív halákhát. Általában a cél a könnyű használhatóság, források magyarázata (megjelölése) nélkül.

A kommentár:

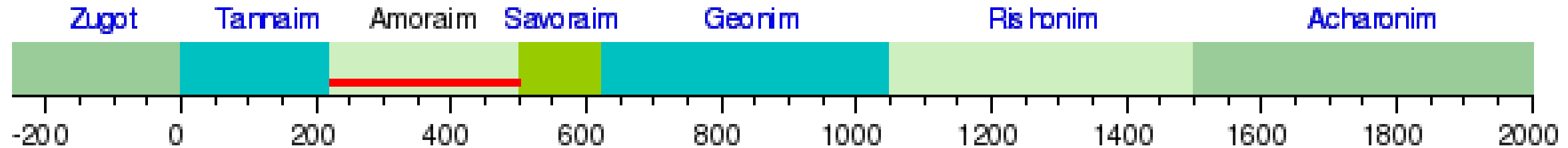
1. Értelmezi a kódexet.
2. Továbbgondolja, részletezi, finomítja, aktualizálja a kódexet.
3. Rávilágít a kódex forrásaira.
4. Ritkán: vitatkozik is a kódexszel.

Lásd Turán
Tamás előadásait

A kommentár és a kódex „dialektikája”

A rabbinikus irodalom korszakai

A rabbinikus irodalom három „paradigmája”:

1. A Héber Biblia szerint épül fel:
Midrásgyűjtemények, bibliakommentárok, Zóhár...
2. A Misna szerint épül fel:
Pl. Misna, Toszefta, Jeruzsálemi Talmud, Babilóniai Talmud, talmudi kommentárok...
3. A Tur és a Sulhan arukh szerint épül fel: pl. aḥaronim responsumai

Struktúrák a rabbinikus irodalomban

1. A Tóra 5 könyve, a Tanakh 24 könyve

Biblia-kommentárok, midrásgyűjtemények, Zohár...

2. A Misna hat rendje, 63 traktátusa

Pal. Talmud és Bab. Talmud, Talmud-kommentárok (pl. ROS), RIF...

3. Maimonides: *Misne Tora* (avagy יד החזקה) 14 könyve

*a halákha
minden területe*

4. A Tur 4 oszlopa

→ *Tur*-kommentárok, *Sulhan arukh* és kommentárjai, ahronim responsumai...

Négy része, „oszlopa”:

Orah hajim (hétköznapok és ünnepek), *Jore dea* (kasrut stb.),

Even haezer (családjog stb.),

Hosen mispat (polgári jog)

*csak praktikus
relevanciával
bíró témák*

A rabbinikus irodalom struktúrái

Mi adja a struktúrát?	Struktúra	Példák
Héber Biblia / Tóra	<u>24</u> / 5 könyv → hetizakaszok, versek	midrásgyűjtemények, Zóhár, bibliakommentárok...
<i>Misna</i>	6 rend = 63 traktátus → fejezetek, misnák	Toszefta, Bab. és Pal/Jer. Talmud, Talmud-kommentárok...
<i>Misne Tora</i>	14 könyv → <i>hilkhot</i> -ok → fejezetek → halakhák	<i>Misne Tora</i> -kommentárok
<i>Arbaa turim</i> → <i>Sulhan arukh</i>	4 rész (<i>OH, JD, EH, HM</i>) → fejezetek → szimanok	Tur- és SA-kommentárok, újkori responsumok....
Tarjag-micvot irodalom	613 parancsolat	Maimonides: <i>Szefer ha-micvot</i>
...
∅	fejezetek	Minhag-irodalom, (középkori) responsumok...

Neves kommentárok

Az aláhúzottakat kell megtanulni. A többiről most hallanak, és ha újból találkoznak majd a témával, tudják, hol kell utánanézni.

- A Misnához (i.sz. 3. század eleje, r. Júda ha-Naszi)
 - Maimonides (1135/8–1204) *Misna*-kommentárja
 - Ovadja Bertinoro („Bartenura”, kb. 1450–1516)
 - Jom-Tov Lipman Heller (1579-1654): *Toszfot Jom Tov*
 - ... + Rasi és mások Talmud-kommentárjainak vonatkozó részei.
- A Babilóniai Talmudhoz (i.sz. 3. századtól kezdve; lezárva a 6. század körül)
 - Rasi (1040–1105) *Talmud*-kommentárja
 - Toszafot: a toszafisták (askenázi – francia és német – rabbik a 12-14. században, köztük Rasi unokái: r. Smuel b. Meir [*Rasbam*], *Rabbenu Tam*...) közös munkája.
 - Aser ben Jehiel (Ros, kb. 1250–1327)
 - ... [nagyon-nagyon sok!]

A *Sulhan arukh* egyik fő forrása a RIF [Alfaszi], a *Misne Tora* és a *Tur* mellett

Neves kommentárok

Az aláhúzottakat kell megtanulni. A többiről most hallanak, és ha újból találkoznak majd a témával, tudják, hol kell utánanézni.

- A Turhoz (Arba'a turim, Jakob b. Aser, 1270?–1340)
 - Jozsef Karo (1488–1575): *Bét Jozsef*
 - ...
- A Sulhan arukhhoz (1565, r. Jozsef Karo + Mose Iszerlesz: *Hagahot ha-mappa*)
 - 17. századi lengyel-litván rabbik: Avraham Abele Gombiner (*Magen Avraham*), David b. Smuel ha-levi Szegal (*Turé zahav*), Sabtaj b. Meir ha-Kohen (*Szifté kohen*)...
 - Israel Meir ha-Kohen Kagan = *Hafec Hajim* (*Misna berura*)
- További művekhez:
 - A *Misne Torá*hoz, a Palesztinai Talmudhoz...
 - Bármely más rabbinikus műhöz
 - Szuperkommentárok más kommentárokhoz (például Rasihoz).

Kommentárok a Héber Bibliához

A szent szövegek kommentálása

- KG: A kommentár mint szellemi magatartás. A kommentárokat is kommentáljuk.
- A szent szövegek nyelvezete *archaizálódik*:
 - Idővel változik a nyelv (zsidók esetén: áttérés az arámira, majd judeo-nyelvekre).
 - A kanonizált szöveg nyelve egyre régebbinek hangzik (archaikus nyelv), majd...
 - ... egyre kevésbé lesz érthető – *magyarázni kell* a nyelvet.
- A szent szövegek mint a teológia, etika és a vallásjog forrása:
 - A leírt szöveg nem beszél. Minden értelmezés kérdése (pl. parancs? kérdés? irónia?). (Héber Biblia: magánhangzók hiányában még több jelentés lenne lehetséges.)
 - Ami leírva: mit jelent pontosan? adott szituációban hogyan alkalmazandó? stb.
 - Ami nincs leírva, de „oda értendő”.
 - Akár leírva, akár nem: *miért?*

A szent szövegek kommentálása

Egy példa:

• Exod. 23:19, Exod. 34:26 és Deut. 14:21:

לֹא-תֵבֵל גְּדִי בְחֵלֶב אִמּוֹ

• Szokásos fordítás: „ne főzd meg a gödölyét anyja tejében”.

• De miért? Felmerülő kérdések:

• Hogyan olvassuk ki (az eredetileg pontozatlan) szöveget?

ḥēleb 'zsiradék'

ḥālāb 'tej'

• Akkor most mi a jelentés: 'anyja tejében' vagy 'anyja zsiradékában'?

• Mi következik ebből: nem főzhetem [meg] a gödölyét az anyja tejében × 3.

• **Szóbeli tan**: 1. emlősállat húsát nem főzhetem tejben; 2. [más által] együtt főzött tejes-húsost nem fogyaszthatok; 3. hasznát sem húzhatok belőle (+ rabbinikus tilalom a szárnyashúsra, étkészletre stb. vonatkozóan).

• Mi az oka a tilalomnak? Más előírásokkal kapcsolat? Mire (nem) érvényes?

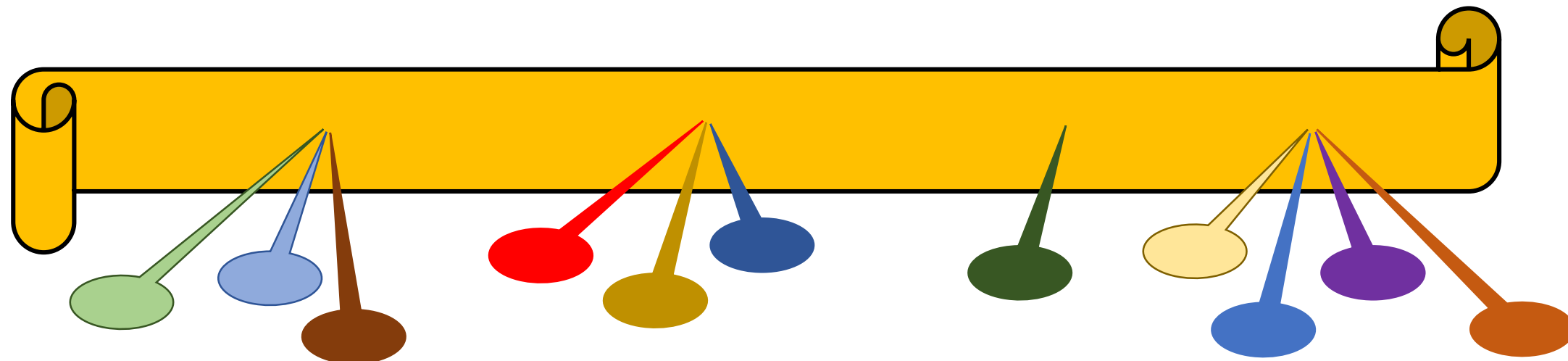
A kommentálás,
értelmezés folyamata

Szóbeli tan

(Isten Mózesnek):

ḥālāb 'tej'.

Bibliaértelmezés, hagyománycsomagok, rabbiniikus művek (*Misna, midrásgyűjtemények, Haggáda*)

midrásgyűjtemények:
- halákhikus midrások

Misna
Toszefta

széderesti
Haggáda

barajták

??

- aggádikus midrások

Jeruzsálemi Talmud
Babilóniai Talmud

TANAITIKUS
KORSZAK

AMÓRAI
KORSZAK

A „hagyománycsomagok” elrendezési formái:

- *Midrás:* a bibliai szöveg rendjében
- *Misna, Toszefta:* tematikusan: 6 rend, 63 traktátus (→ fejezetek, misnák)
- *Barajta:* szabadon „lebegő” hagyománycsomag, amelyet a két Talmud egyikében idéznek.
- *Haggáda:* a peszahi széderest rendje
- ?? szabadon „lebegő” hagyománycsomag, amely elveszett, vagy más formában maradt fenn (pl. utalások pijjutokban, középkori kommentárok)

Születési és halálozási adatokat csak
évszázadra pontosan kell tudni.

Kommentárok a Héber Bibliához

- Lásd például a Hertz-biblia bevezetőjében:

http://birot.web.elte.hu/courses/2019-irod3/readings/Gen12_Hertz.pdf

- A **középkorból** ismerni kell:

- Rasi (rabbi Slomo Jichaki, 1040–1105; ld. Talmud-kommentár kapcsán is)
- Abraham ibn-Ezra (1092–1167; ld. költészet és tudomány kapcsán)
- David Kimhi (Radak, 1160-1235; ld. nyelvészet kapcsán is)
- Mose b. Nahman = Nahmanides (Ramban, 1194–1268; *kabbala* kapcsán is)

[+ Más kontextusban fontosabb:

Ralbag (r. Levi b. Gerson, *Gersonides*, filozófus, csillagász és orvos),

Rasbam (r. Smuel b. Meir, toszafista, Rasi unokája),

Szaadja gaon...]

Születési és halálozási adatokat csak
évszázadra pontosan kell tudni.

Kommentárok a Héber Bibliához

- Lásd például a Hertz-biblia bevezetőjében:

http://birot.web.elte.hu/courses/2019-irod3/readings/Gen12_Hertz.pdf

- **Koraújkori és újkori** kommentárok:
 - Moses Mendelssohn (1729–1786, a haszkala vezető alakja) és munkatársai:
Biblia-fordítás és kommentár (*Biur*)
 - Samson Raphael Hirsch (1808–1888, a németországi neo-ortodoxia megalapítója):
Biblia-fordítás és kommentár.
- [Továbbiak: pl. Ovadja Szfornó, Malbim, Smuel David Luzzatto...]

Mit kommentálunk?

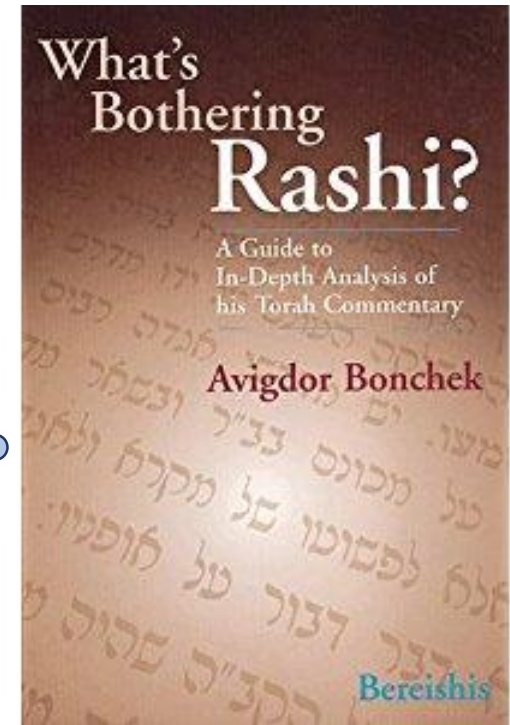
- Mit gondolnak?

Mit kommentálunk?

- Gyűjtsük össze, ahogy olvassuk a forrásokat:

Mi az a „zavaró” elem a szövegben,
ami „kiváltja” a kommentárt?

*A rabbinikus bibliaértelmezés
alapaxiómája: a Tóra szerzője Isten,
tehát szövege tökéletes, tehát nincs
benne semmi fölösleges, minden
részletből tanulni lehet és kell.*

[What's Bothering Rashi?](#)

Gen. 12:2

késő ókori midrás → középkori kommentár

„és áldás[sá] leszel”

וְאַעֲשֶׂה לְגוֹי גָּדוֹל וְאַבְרָם כֹּהֵן וְאַגְדָּלָה שְׁמִי וְהָיָה בְרָכָה:

- RÚF: „Nagy néppé teszlek, és megáldalak, nagyá teszem nevedet, és áldás leszel.”
- Bresit Rabba Lekh lekha 12: **És nagy néppé teszlek** – A mai napig az egész világ Ábrahám segítségével áldja meg önmagát. **És nagyá teszlek** – Hé [betű]vel. **És megáldalak** – Hé [betű]vel. Ez az a két hé [betű], amelyek hozzáadódtak [Ábrahám]nak és [Sára]nak [nevéhez], hogy áldás legyen a két hé-vel, ebben a világban és az eljövendő világban. Más dolog. **És megáldalak** – Ez [arra utal, hogy] azt mondják „Izsák istene”. **És nagyá teszem a neved**. Ez [arra utal, hogy] azt mondják, hogy „Jákob istene”. **És áldássá leszel**. [Az áldást] le lehetne zárni mindannyiukkal. Azonban veled zárják le [az áldást], és nem mindannyiukkal. Ezért zárjuk le [úgy az első áldást, hogy] „Ábrahám istene”.

Gen. 12:2

késő ókori midrás → középkori kommentár

„és áldás[sá] leszel”

וְאַעֲשֶׂה לְגוֹי גָּדוֹל וְאַבְרָכָה וְאַגְדִּלָּה שְׁמִי וְהָיָה בְרָכָה:

- RÚF: „Nagy néppé teszlek, és megáldalak, naggyá teszem nevedet, és áldás leszel.”
- Rasi: **És nagy néppé teszlek** – Az út[azás] három dolgot okoz: csökkenti a termékenységet, csökkenti a vagyont és csökkenti a [hír]nevet. Ezért volt szüksége erre a három áldásra: megígérte neki a fiakat, a vagyont és a hírnevet. És ez a **naggyá teszem a neved**, [vagyis] hozzáadok egy betűt a nevedhez, vagyis mostanáig a neved Avram, és mostantól fogva Avraham, és [az] Avraham [név] számértéke 248, ami megfelel az ember testrészei [számá]nak. **És megáldalak** – Vagyonnal.

Gen. 12:2

késő ókori midrás → középkori kommentár

„és áldás[sá] leszel”

וְאַעֲשֶׂה לְגוֹי גָדוֹל וְאַבְרָכָה וְאַגְדִּלָּה שְׁמִי וְהָיָה בְרָכָה:

- RÚF: „Nagy néppé teszlek, és megáldalak, nagyá teszem nevedet, és áldás leszel.”
- Rasi: **És áldássá leszel** – Az áldások át vannak adva neked, [míg] mostanáig nálam voltak. Megáldottam Ádámot, Noét és téged, és mostantól te fogod áldani azt, akit akarsz. Más magyarázat. **Nagy néppé teszlek** – Ez [arra vonatkozik, hogy] azt mondják: „Ábrahám istene”. **És megáldalak** – Ez [arra vonatkozik, hogy] azt mondják: „Izsák istene”. **És nagyá teszem a neved** – Ez [arra vonatkozik, hogy] azt mondják: „Jákob istene”. [Az áldást] le lehetne zárni mindannyiukkal? [Erre azt] tanítja mondani [a Biblia]: És áldássá leszel – veled zárják le [az áldást], és nem velük.

Gen. 12:3

korai nyelvtani magyarázatok

„megáldatnak”

וְאַבְרָחָה מְבָרְכָהּ וּמְקַלְלָהּ אֶת אֵת וְנִבְרַכְוּ בָּהּ כֹּל מִשְׁפְּחַת הָאָדָמָה:

- RÚF: „Megáldom a téged áldókat, s megátkozom a téged gyalázókat. Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége.”
- Abraham ibn Ezra: **A téged gyalázó** [*mekalelkha*] – Egyes számú alak, de nem így a **téged áldók**, mert szerette őt mindenki, aki látta. És az *arira* [‘átok’] szó súlyosabb a *kelala* [‘gyalázás’] [szó]nál.
- R. Smuel ben Meir (Rasbam): **És megáldatnak** – a „megáld” [*mavrikh*] és a „kiszélesít” [*markiv*] kifejezés. Vagyis belekeverednek a csaláodba a föld népei. [Nyelvtanilag] „könnyű [dages nélküli] alak” [*nifal* – passzív].

Gen. 12:14 *nyelvi probléma → midrásai bővítés*

„amikor Abrám Egyiptomba érkezett”

וַיְהִי כִּבּוֹא אַבְרָם מִצְרָיִם וַיֵּרְאוּ הַמִּצְרַיִם אֶת-הָאִשָּׁה כִּי-יָפָה הִוא מְאֹד:

- RÚF: „Így is történt. Amikor Abrám Egyiptomba érkezett, az egyiptomiak látták, hogy nagyon szép az asszony.”
- Rasi: **És amikor Abrám megérkezett Egyiptomba** – Azt kellett volna [a Tórának] mondania, hogy „amikor megérkeztek Egyiptomba”. Tanuld ki ebből, hogy [Ábrahám] elrejtette őt [Sárát] egy ládába. És amikor [az egyiptomiak] kivetették a vámot, akkor kinyitották [a ládát] és meglátták őt.

PaRDeSz:

a bibliaértelmezés [hagyományos] négy szintje

1. Psat: 'egyszerű' szó szerinti értelmezés

2. Remez: 'utalás', allegorikus értelmezés

Pl. Alexandriai Philón (később ritka a zsidó irodalomban)

3. Dras: 'keresés' → 'magyarázat' – kreatív, bővítő értelmezés

midrások

4. Szod: 'titok' misztikus értelmezés

misztikus, kabbalista irodalom

PaRDeSz:

a bibliaértelmezés [hagyományos] négy szintje

1. Psat: 'egyszerű' szó szerinti értelmezés →

*mit jelent
a leírt szöveg?*

2. Remez: 'utalás', allegorikus értelmezés

Pl. Alexandriai Philón (később ritka a zsidó irodalomban)

3. Dras: 'keresés' → 'magyarázat' – kreatív, bővítő értelmezés

midrások

4. Szod: 'titok'

érdekes ötlet:
jó történet, vallási-
etikai üzenet stb.

probléma a
szövegben

*a leírt szöveg
mint ugródeszka:
honnan hova?*

palista irodalom

Gen. 12:17 *többértelműség* → *midrási bővítés*
„*Sára davar-ja* [1. 'ügye, dolga', 2. 'beszéde'] miatt”

וַיִּנְגַע יְהוָה | אֶת-פְּרַעֲהַ נְגַעִים גְּדֹלִים וְאֶת-בֵּיתוֹ עַל-דְּבַר שְׂרַי אִשְׁתּוֹ אַבְרָם:

- RÚF: „De nagy csapásokkal sújtotta az ÚR a fáraót és házát Abrám felesége, Száraj miatt.”
- Rasi: **És a házát** – Mint a targumja [Targum Onkelosz]: és a háza népét. És a midrása: sokasítva [értelmezzük, és beleértjük a ház] falait, oszlopait és eszközeit.

Sára davar-ja miatt – A szava szerint. Azt mondta [Sára] az angyalnak, hogy „üsd” [sújtsd csapással], és ő ütött.

Gen. 12:5

párhuzamos értelmezések

„és az[oka]t a lelk[ek]et, amely[ek]et Haranban csináltak”

וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת-שָׂרִי אִשְׁתּוֹ וְאֶת-לוֹט בֶּן-אָחִיו וְאֶת-כָּל-רְכוּשׁוֹ אֲשֶׁר רָכָשׁוּ
וְאֶת-הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר-עָשׂוּ בְּתָרוֹ וַיָּצְאוּ לְלֶכְתָּ אֶרֶץ כְּנָעַן וַיָּבֹאוּ אֶרֶץ כְּנָעַן:

- RÚF: „Fogta Abrám Szárajt, a feleségét és Lótót, a testvére fiát meg minden szerzeményüket, amit csak szereztek, **mindenkit, akire Háránban tettek szert**, és elindultak, hogy Kánaán földjére menjenek. El is érkeztek Kánaán földjére.”
- Rasi: **És azt a lelket, amelyet Haranban csináltak** – Hogy bevitték őket a *Sekhina* szárnyai alá [betérítették őket]. Ábrahám térítette be a férfiakat, és Sára a nőket. És úgy számítja be nekik a Szentírás, mintha ők csinálták volna azokat [a lelkeket]. És a Szentírás psátja: A rabszolgákat és szolgálókat, akiket vásároltak. Hasonlóképpen: „Megcsinálta [*asza*, szerezte] mind ezt a nagy tisztességet [vagyon]” (Gen. 31:1). (...) [E példákban mindenhol az *asza* ige] jelentése 'vásárol', 'begyűjt' ['megszerez'].

PaRDeSz: a bibliaértelmezés négy szintje

1. Psat: 'egyszerű' szó szerinti értelmezés
2. Remez: 'utalás', allegorikus értelmezés
3. Dras: 'keresés' → 'magyarázat' – kreatív, bővítő értelmezés, *midrások*
4. Szod: 'titok' misztikus értelmezés

*A szöveg értelmezése kérdéseket vet fel: mit jelent az, hogy „és a lelket, amelyet Háránban csináltak”? Az ige többes száma nyilván Ábrahámra és Sárára vonatkozik. De hogyan lehet egy lelket „csinálni”? Vajon képesek lettek volna Istenhez hasonlóan embert teremteni? Nyilván nem. Első válasz (psat): megmutatjuk, hogy máshol ugyanez az ige '[vagyonra] szert tesz' jelentésben használatos, tehát nyilván itt is. Második válasz (dras): a betérés rabbinikus fogalmában a betért újjászületik, új lelket kap. A bibliai történetet ezért kiegészítjük azzal, hogy Ábrahám és Sára [az igealak miatt mindketten] foglalkoztak betérítéssel, azaz kvázi „új lelkeket” hoztak létre. Figyeljük meg itt a rabbinikus irodalomra olyannyira jellemző **anakronizmust** is. Maimonides a filozófiai művében átértelmezi ezt a midrást: a betérítés helyét a filozófiai igazságra való rávezetés (tanítás) veszi át.*

Más műfajok mint kommentárok

- A halákhikus irodalom: a tórai parancsolatok értelmezése
- Misztika: ezoterikus Biblia-értelmezések
- Bibliakommentárok filozófiai művekben: pl.
 - Júda ha-Lévi: *Kuzari* (példaként ld. a feladott, a következő órán tárgyalandó részt)
 - Maimonides: *Tévelygők útmutatója* I:63: [Ellentétben a későbbi prófétákkal, az ősatyák nem kaptak utasítást, hogy mit mondjanak az embereknek.] „oly tárgyban intéztetett hozzájuk a szó, mely kizárólagosan őket illette (...) Ők pedig útba igazították az embereket az elmélkedés és az oktatás eszközeivel, mi nézetünk szerint elég világosan ki van fejezve e mondatban: 'És a lelkeket miket megnyertek Haranban' (Gen. 12:5).”

Más műfajok mint kommentárok

- A halákhikus irodalom: a tórai parancsolatok értelmezése
- Misztika: ezoterikus Biblia-értelmezések
- Bibliakommentárok filozófiai művekben

*A Tóra/Biblia,
mint Isten
akaratanak, ill.
bölcsességének
a forrása.*

Ld. következő órán.

- A fordítás is mint értelmezés, „kommentár”! (Vö. Moses Mendelssohn, stb.)
- Ókor: Biblián belüli bibliaértelmezések, „újraírt bibliák”, *peser*-műfaj (Qumran)...
- Bibliakommentárok máshol: Id. a következő hetek során.
 - Például: nyelvészet, történelemírás, természettudomány, folklór...

A Bibliának konkrét szituációra, az *itt-és-most*-ra való kreatív vonatkoztatása.

Két fő állítás a mai órán:

**Sikerült
meggyőzőnöm magukat?**

1. A kommentár önálló mű.

*A kommentár-műfaj formáját tekintve függ a kommentálandó szövegtől,
de tartalmát tekintve önálló szellemi alkotás (interpretáció).*

2. Minden mű kommentár.

*Sőt, végső soron,
a [klasszikus] zsidó kultúrában
minden a Héber Biblia kommentárja!*

(Ha formailag önálló is, de tartalmilag függ a Bibliától.)

első héten

Mitől zsidó a zsidó irodalom?

	Szerző	Közönség	Téma	„Jelleg”
<i>Biblia-magyarázat</i>	✓	✓	✓ / ?	✓ / ?
<i>Halákhikus irodalom</i>	✓	✓	✓	✓
<i>Liturgiai költészet</i>	✓	✓	✓ / ?	✓ / ?
<i>Középk. héber világi költészet</i>	✓	✓	? / ✗	✗ / ? / ✓
<i>Középkori zsidó filozófia</i>	✓	? / ✓	? / ✓	? / ✓
<i>Újkori zsidó filozófia</i>	✓	✗ / ? / ✓	✗ / ? / ✓	✗ / ?
<i>Misztika</i>	✓	✓	? / ✓	✗ / ? / ✓

A következő alkalomra (nov. 6.)

A következő órára (nov. 6.) olvasandó

Következő téma:

Jewish thought: középkori és újkori filozófia,
miszticizmus, haszidizmus (Biró Tamás)

Források (kijelölt részletek, amelyek a [honlapról](#) letölthetők):

1. Szaadja gaon: *Hittételek és vélemények könyve* (1. értekezés [bev.](#)).
2. Júda ha-Lévi: [Kuzári](#).
3. Maimonides: *Tévelygők útmutatója* (II:25, [magyarul](#) vagy [angolul](#)).

Fontos nevek, címek, fogalmak ezen a héten:

- Rasi (rabbi Slomo Jichaki)
- Abraham ibn Ezra
- Mose ben Naḥman / Nahmanides
- David Kimḥi (és általában a Kimḥi-család)
- *Miqraot gedolot* (1524-25 Velence)
- Toszafot
 - *Ros (Aser ben Jehiel)*
- Szaadja gaon
- Mose b. Majmon / RaMBaM / Maimonides (*Misna*-kommentár)
- Moses Mendelssohn
- *Biur*
- *S. R. Hirsch*

A halakhikus kódexek óra anyagához tartozik:
- Jakob ben Aser (*Arbaa turim*)
- Jozsef Karo (*Sulḥan arukh*)...

Ez nem az óra összefoglalása! Az összefoglalást maguk írják meg!

Viszlát november 6-án!

és várom az
összefoglalásokat!